

Branko Čolović

Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«, Zagreb

16. 1. 2012.

Prethodno priopćenje / *Preliminary communication*

Arhitektura crkve sv. Spridona u Skradinu

*Ključne riječi: kupolna crkva, historicizam, neostilovi, Emil Vecchietti**Keywords: domed church, Historicism, Neo-styles, Emil Vecchietti*

Rad je posvećen primarno analizi arhitektonskih značajki crkve sv. Spiridona. I pored manjka arhivskih podataka o građevini koja se dosta dugo gradila i opremala, može se mjerodavno govoriti na osnovi strukture i oblika koji su uz prilična oštećenja preživjeli posljednji rat. Najvjerojatnije djelo splitskog arhitekta Emila Vecchiettija, skradinska crkva pokazuje spretno komponiranje neostilova najrazličitijeg porijekla, od onih neobizantskih do romaničko-gotičkih u skladnu cjelinu. Manifestira se to jednako u longitudinalnom planu hrama s dominantnom kupolom, kao i u vanjštini, koja svojim stilskim rješenjem te majstorskom klesarskom obradom pročelja, portala i zvonika, uvrštava ovaj spomenik među ponajbolja djela epohe historicizma u Dalmaciji.

Najreprezentativnija sakralna građevina podignuta za pravoslavne vjernike u drugoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji, kako veličinom tako i opremom, jest crkva sv. Spiridona u Skradinu. Njena se pojava ne smije gledati izolirano od višestoljetnih napora ove napredne trgovačke zajednice da sebi izgradi odgovarajući hram u mjestu jake kršćanske tradicije.¹ Kako je Skradin naselje prastarih korijena, važnosti protegnute još od predrimskih i posebno rimskih vremena, koje potom u srednjovjekovnom razdoblju egzistira kao značajno biskupsko sjedište, to je pravoslavnima bilo teže u takvom okruženju pronaći svoje jednakopravno mjesto, kako u fizičkom tako i u duhovnom smislu. U razdoblju osmanskog i posebno mletačkog vladanja gradić vrlo povoljnog geografskog položaja nisu zaobišli trgovci Srbi, kao i Grci, koji osnivaju svoje tvrtke i poslovnice, dajući svojim imetkom i utjecajem, malopomalo, obilježje čitavoj zajednici.² To više što je zaleđe već uveliko bilo nastanjeno pravoslavnim življem koji se intenzivno bavilo manje stočarstvom (koje prevladava u dalmatinskom zaleđu), a više oduvijek lukrativnom mediteranskom poljoprivredom, maslinarstvom, vinogradarstvom i vinarstvom, granama za koje su postojali izvanredno povoljni uvjeti. Među najimućnijim skradinskim trgovcima, ujedno zahvalnim crkvenim dobrotvorima, sredinom

i krajem 18. stoljeća ističu se Joakim Žarković, sinovac čuvenog Save Vladislavića, savjetnika ruskog cara Petra Velikog, ktitor ikona crkve sv. Spiridona, Filip Knežević kao drugi doživotni tutor hrama i Mostarac Jovan Bovan, utemeljitelj fundacije za osnivanje prve škole na narodnom jeziku u Dalmaciji.³ Sve za što su se ti ugledni i bogati građani mogli izboriti bila je relativno skromna, urbano povučena mala crkva kojoj su, i pored toga, vlasti nastojale odrediti izgled.⁴ Početkom 19. stoljeća u Skradinu je, po riječima austrijskog cara Franje I., bilo više od 400 duša,⁵ a brojčana se slika ništa bitnije nije izmijenila niti sredinom istog stoljeća.⁶

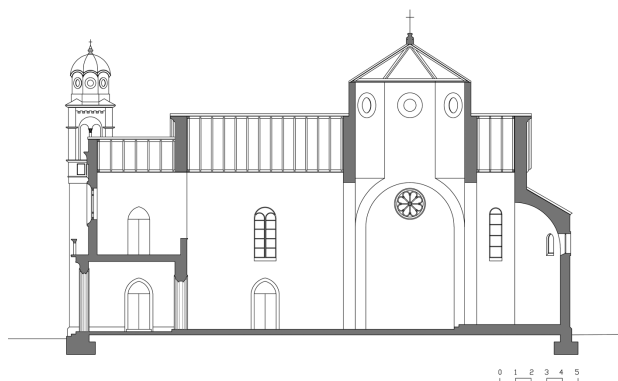
Podaci koji bi neposredno govorili o izgradnji nove crkve sv. Spiridona⁷ nisu nađeni. Nema traga od izvornog nacrtu, prepiske tutorstva, načina odabira arhitekta i graditelja, kontakata općinara i političke vlasti, no iz sačuvanih inventara približno precizno se može razabrati bogatstvo zajednice koje se prenijelo i na samu crkvu. Inventari potvrđuju neke općeprihvaćene kronološke okvire, svjedoče o iznosu sredstava uloženom u izgradnju, a donose i precizan popis bogoslužbene opreme, ikona i knjiga.⁸

U inventaru iz 1888. godine kaže se tako da je nova crkva »sazidana sa tri strane u klačni zid, nešto pomoću Nj. C. K i Ap Veličanstva Franc Josifa, nešto pomoću visoke vlade,

1. Crkva sv. Spiridona, pogled s jugoistoka / Church of St Spyridon, view from southeast /

3. Crkva sv. Spiridona, pogled sa zapada / Church of St Spyridon, view from west

2. Crkva sv. Spiridona, okomiti presjek / Church of St Spyridon, cross section

4. Crkva sv. Spiridona, pogled s istoka / Church of St Spyridon, view from east

nešto žrtvom imanja crkvenoga i dobrotvornim priložima. Lice je u finom tesanom kamenu u gotičkom stilu. Dovršena je i posvećena god. 1878. sv. ocu Spiridonu čudotvorcu. Dugačka je metara 17 i 67 cent., široka metara 8 i 25 cent., ima dvojna vrata i tri prozora«. Posredno, u nešto kasnijim informacijama doznaje se da je izgradnja započeta još 1863. godine.⁹ O postavljanju temelja crkve u istoj godini svjedoči i očuvani natpis s pročelja. Po izvodu računa sastavljenom u Skradinu 1. lipnja 1865. godine, posebno u dodatku, vide se izdaci koji su pratili početak izgradnje.¹⁰ U prvoj stavci koja se odnosi na isplatu nadničarima: »zidarima, mandalima, kamenosječcima, izdvojeno je čak 1459. for i 45 novčića, zatim protu, koi e nad rabotnicima te s nima upravlja namjenjeno je 205 foriniti« i potom slijedi važan podatak da je »za bieli kamen iz Korčule« potrošeno 343 forinte i 12 novčića.¹¹ Zatim u rubrici *vrijednost* tadašnji paroh unosi cifru od 18000 forinti.¹²

Nakon opisa oltara navođenjem mjera i broja otvora, donesen je opis zvonika: »zvonika su dva na licu crkve od kamena tesana u gotičkom stilu, ali su samo do polak

dovršena, tako da zvona ne vise na njima, nego na drvenim gredama van istih«. Vrijednost nedovršenih zvonika paroh je procijenio na 2000 forinti.¹³ Činjenice koje se odnose na izvjesne radove provedene prilikom opremanja crkve doznajemo iz *Izvoda računa Pravoslavne srbske crkve sv. Oca Spiridona od 3. aprila 1877 do 21. dekembra 1880*, koje je sačinilo Pravoslavno tutorstvo skradinsko.¹⁴ Iz tog dokumenta doznajemo da je Vici Marenciju za novu busolu plaćeno 230 for. (najvjerojatnije se pod ovim pojmom podrazumijeva nabava i ugradnja velikog zidnog sata). Istom je plaćeno 24 for. »za gvožđa od zvonica«, Karlo Šižgoreo dobio je za stolariju 165 for., (nije nažalost specificirano da li je iznos isplaćen za izradu korskih klupa ili ikonostasne konstrukcije koja je bila doista vrijedan komad mobilijara), a Niki Bibiću je plaćeno 120 for. »za kupiti zlato u Trstu«. Zacijelo se radilo o listićima za pozlatu drvenih dijelova ikonostasa i okvira za ikone, naročito kada se u daljnjem vide isplate izvjesnom Miklavecu, najprije 180 for. »na račun pozlate« a potom i 230 for. »za podmiru sve pozlate u novoj crkvi« i još jednom za istu radnju 48 for. Za čišćenje

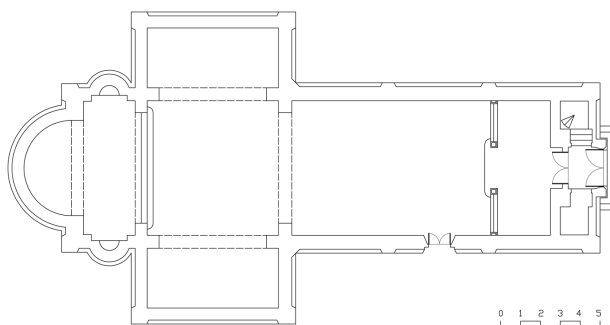

5. Prvobitna crkva Pokrova Bogorodice, Knin, 1866. / Original Church of the Intercession of the Holy Virgin, Knin, 1866

6. Bilišani Gornji, crkva Rođenja Bogorodice / Bilišani Gornji, Church of the Nativity of the Holy Virgin

7. Bilišani Gornji, tlocrt crkve/ Bilišani Gornji, ground plan

srebra Vici Fistiću¹⁵ je plaćeno 4,50 for. a zatim je istom isplaćeno još 50 for. Još jednom na poziciji br. 15 plaćeno mu je 29 for. »za ikone i pozlatu«. U prosincu iste te 1878. godine za račun ćoka¹⁶ izvjesnom je Garuzi plaćeno 100 for., a nešto prije nekom Modiću za prijenos istih iz Trsta 14 forinti.

Sam trebovnik ili, današnjim jezikom kazano, predračun-troškovnik radova za crkvu sv. Spiridona izradio je Josip Slade.¹⁷

Crkva sv. Spiridona orijentirana je okomito na glavnu gradsku ulicu, zbog čega u cijelosti nije moglo biti ispoštovano kanonsko usmjerenje hrama istok–zapad, u prostornoj situaciji koja je bitno odredila veličinu, oblik, dispoziciju, baš kao i potrebu akcentuacije pojedinih njenih dijelova. Geometrijsko polazište plana osnove jest latinski križ što se mnogo jasnije uočava izvana negoli u unutrašnjosti hrama. Longitudinalnom prostoru crkve dodan je gotovo kvadratičan narteks/priprata, dok je svetišni dio zaključen polukružnom apsidom. Potkupolni travej nije idealnog kvadratnog oblika, nego izdužen po osi sjever–jug. Prostori proskomidije (protezisa) i đakonikona polukružnog presjeka uključeni su u masu istočnog i uzdužnih zidova, a dodatno su naglašeni trokutastim zabatima ispunjenim gipsanim reljefom. Zidovi su vrlo visoki. Dojmu izrazite visine pridonose visoko podignuti strop i kor, koji izgleda nešto muskuloznije zbog toga što ne počiva na stupcima ili stupovima, nego je punim zidom, raščlanjenim visokim šiljatim lukom, oslonjen na bočne zidove. Krovovi su dosta ukošeni, zapadni završetak je u obliku kalkana, baš kao i krajevi transepta, samo što oni za bazu imaju krovni vijenac.

Visoki zabati razlog su što se linija krova na mjestu kupole znatno usložnjava. Centralni pilastri, funkcionalno doprinose podupiranju visokog tambura i kupole koja se preko izravnatih pandantiva i snažnih pojasnih lukova oslanja na

njih. Pilastri su nešto istaknutiji u odnosu na masu zida, a njihov odjek na pročeljima predstavljaju lezene. Kupola je oktogonalna, izvana i iznutra, perforirana upuštenim relativno malim, vrh postavljenim okulusima iznad kojih je plitki friz slijepih lukova. Kalota je također oktogonalna i pokrivena kupom kanalicom kao i čitavo krovništvo. Kupola je idejno vezana za pravoslavni obred i ikonografski koncept prostora istočne crkve, tako da kada su god pravoslavni bili u prilici da biraju izgled, uvijek bi se odabralo kupolno rješenje u odnosu na bilo koje drugo ponuđeno.

Unutrašnji zidovi ukrašeni su vrlo plitkim lezenama. Zapadni dio unutrašnjosti zastrt je visoko postavljenim stropom.

Narteks/priprata je nešto uža od samog naosa, stiješnjena i neosvijetljena, premda ima vrata sa sve četiri strane; ponajprije veliki ulazni trodijelni portal, dva bočna otvora koja vode za kor i posebno prolaz u naos. Vrata i prozorski otvori na njoj sačinjeni su od bogato profiliranog kamena i završeni šiljatim lucima. Svojom prostornošću priprata sasvim odgovara koru koji je naglašen na pročelju velikom i prozračnom rozetom.

Primarni razlog dobre osvijetljenosti hrama, pored rozeta i kupolnih okulusa,¹⁸ uglavnom su prozorski otvori. Oltarski travej s obje strane bočnih zidova otvara se s vi-

8. Crkva sv. Spiridona, pogled s glavne ulice / Church of St Spyridon, view from main street

sokim i krupnim monoforama, na samoj apsidi su čak tri relativno mala jednodijelna, polukružno završena otvora, te jedna sitna rozeta postavljena visoko iznad apsidalne polukalote. Najrašćanjeniji je, razumljivo, glavni portal. Njegova klesarska obrada najvišeg je tehničkog dometa, što se može reći i za kvalitetu upotrijebljenog, finog korčulanskog kamena. Izvana, tek rubni pilastri imaju oplatu od vrhunski klesanih kvadara spajanih bez posebnog vezivnog sredstva, dok su ostali dijelovi građevine zidani priklesanim ili ponekad samo lomljenim kamenom utopljenim u dosta žbuke. Nakon toga su zidna platna ožbukana i fasadirana, a u svoje vrijeme vjerojatno i bojena nekom bojom. Visoke bočne strane crkve posljedica su potrebe da se građevina uskladi s prostornom situacijom obližnjih zgrada i čitavog kvarta, odnosno da visinom i rasporedom prozora osigura dovoljnu količinu svjetlosti. U tu svrhu na bočnim pročeljima stoje markantne, krupne i prozirne bočne rozete od bijelog, odlično klesanog kamena s osam polukružno završenih krakova i kružićem kao središnjom osi. Na samoj kupoli, odmah ispod potkrovnog vijenca ukrašenog frizom slijepih arkadica, stoje i razmjerno mali okulusi sačinjeni od fino obrađenog kamena. Bočna vrata završena šiljatim lukom iz navedenih razloga bila su gotovo neupotrebljiva, osim kao prilaz za paroha iz susjedne parohijske kuće. Svi prozori su relativno uski, visoko postavljeni i za razliku od portala lučno završeni.

Zvonici na zapadnom pročelju dovršeni su kasnije od same crkve, tek 1893.,¹⁹ međutim, kako se čini, rješenje koje ih karakterizira bilo je predviđeno od samog početka. Zvonici s predvorjem imaju složeno, crtački razvedeno rješenje, snažnih masa i upečatljivih likovnih akcenata. Trodjelni veliki portal vodi u predvorje. Središnji, najveći i najrašćanjeniji dio portala nadvisuje ograda nad korom zaključena kamenom ogradom sa stupićima. Ograda se oslanja na visinom i reljefnom obradom diferencirane konzole u obliku izlomljenog arkadnog friza. Na tom otvorenom dijelu ključno mjesto zauzima ogromni okulus, umjesto za rozetu predviđen za sat koji sada ne radi. Ispod sata nalazi se, djelomično istučen, natpis o izgradnji, koji je uobičajen na crkvama tog vremena. U njemu se, po pravilu, daju kronološki okviri, iskazuje zahvalnost prema suverenu i nadležnom episkopu. Skradinski ćirilčki natpis usprkos vidljivim oštećenjima uglavnom se može pročitati: ОВАИ С.ХРАМ. СВ:ОЦА НАШ:СПІРІДОНА ЧУДОТВОРНОГ. БИ ОСНОВАН 1863 ПОД ВЛАДОМ АУСТРИСКОГ ИМПЕРАТОРА ФРАНЦА ЈОСИФА ІІ А ДОВРШЕН 18..²⁰.

Iznad natpisa stoji trokutasti zabat s izrazito velikim neoromaničkim slijepim lukovima. Valja naglasiti da se od njega pa sve do najvišeg potkupolnog trokutastog pandativa postiže rješenje stupnjevanja masa prema kupoli, što se, naravno, s očista promatrača s razine ulice ne može uočiti.

Portal flankiraju u presjeku kvadratne trokatne kule zvonika. Prvi kat je najizduženiji, seže gotovo do početka sljemena krova priprate, odnosno predvorja, podijeljen je na tri uleknuta polja razgraničena polustupovima i završena trima arkadama. Po vertikali na svakom polju probijena su po dva uska otvora. Prvi kat od drugog je razdvojen s nekoliko vijenaca od kojih središnji par ima među sobom postavljena kvadratna polja. Tek od ovog dijela ide otvorena loža s četiri kvadratična stupca između kojih je izvedena bifora s uleknutom lunetom. Kapiteli stupova koji dijele biforu nalik su kapitelima polustupova prvog kata. Iznad završnog vijenca drugog kata je postavljena kriškasto podijeljena osmerokutna lanterna s okulesima postavljenima tik ispod valovitog kalotnog vijenca. Dva zvonika akademski su tvorevina kojoj se ne može naći direktne uzore u starijim ili suvremenim sakralnim objektima i o njoj se može govoriti kao o čistoj arhitektonskoj invenciji.

Ukupno uzevši, visoka i uska silueta crkve ponešto proturječi masivnosti kupole i naročito reprezentativno izvedenom pročelju. Arhitekt, odnosno graditelj ovoga hrama, očito je morao učiniti niz kompromisa, prije svega pri prostornom definiranju crkve, a zbog neredovitoga pritičanja materijalnih sredstava.

Imajući u vidu datum završetka zvonika, ispada kako je za čitavu izgradnju ovakvog objekta trebalo svih trideset godina, ali ni crkveno tutorstvo niti vjernici nisu žalili tolikog vremena, a niti velikih sredstava, budući da je krajnji

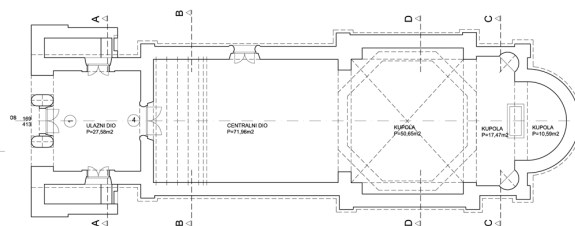
rezultat bio monumentalna prostrana crkva. Komunalni ponos ključni je element na koji građevine takvih dimenzija i oblika još od medijevalnih vremena računaju, pogotovo jer je na ovoj crkvi usklađeno nekoliko naoko nepomirljivih rješenja, posebno ona koja polaze od isticanja stilskih osobitosti. Ako je u shemi prostora, pogotovo u tlocrtu te izgradnjom kupole relativno dosljedno oponašan bizantski obrazac, onda je rješenjem zapadnog dijela, portala i zvonika uzor potražen na zapadu. Arhitekt je na tom dijelu sebi dao oduška u primjeni obrazaca gotovo svih raspoloživih neostilova. Portal je potpuno neogotički, zbog složene profilacije toliko jedinstven da se doista rijetko sreće i na suvremenim katoličkim crkvama. Friz slijepih arkadica na zabatu dosljedno je neoromanički, sličan mu je onaj nešto stiliziraniji primijenjen na završnom vijencu kalote, a i sama klesarska obrada kvalitetnog kamena potpuno je na tragu tehničkih i stilskih postupaka svojstvenih tradiciji protegnutoj još od srednjovjekovnih vremena. Tek s takvim odabirom rješenja arhitekt je građevinu maksimalno približio prostornoj situaciji i posebno estetskim uzusima svojstvenim ovoj kulturnoj sredini, tako da je dio s kupolom, koji bi se mogao smatrati svojevrsnom istočnjačkom infiltracijom, blago povučen ukraj, svakako izvan vizualnog dometa prolaznika glavnom skradinskom ulicom.

Međutim, taj dio zanimljiv je utoliko što projektanta ove građevine, a smatramo da je to splitski arhitekt Emil Vecchietti, tijesno povezuje s drugim djelima koja mu se pripisuju, poput crkve Rođenja Bogorodice u Bilišanima Gornjim, ali i onim praktičnim rješenjima koja potječu iz stilski veoma sličnog kruga, kakvo je bez ostatka ono s crkve Bogorodičinog pokrova u Kninu,²¹ ali i crkve sv. Marije u Benkovcu.²² Vecchiettiju se na osnovi pisanih izvora pripisuje i neoromanička crkva Gospe na Dobriću u Splitu križnog tlocrta.²³ Doista, plan slobodnog grčkog ili latinskog križa, oblik poligonalne kupole, primjena slijepih lukova i okulusa kao osnovnog arhitektonskog ukrasa glavnih dijelova građevine, dekoriranje zidnih ploha lezenama, isticanje rubnih dijelova hrama kvalitetnije obrađenim i vrsnijim kamenom uglavnom bijele boje, možda su unekoliko bili pečat vremena, ali kako su te crkve započete unutar svega nekoliko godina, vrlo je moguće kako je na njih utjecalo jedno već tipsko rješenje nastalo zaslugom vodećeg autoriteta, jedne ličnosti ili vjerojatnije dominantnog stilskog trenda koji su provodila nadležna tijela unutar dalmatinskog Namjesništva u Zadru, kao i njihove ispostave u drugim većim gradovima. U komponiranju različitih cjelina i pojedinačnih objekata arhitekti su ostajali na tragu posve sistemskih razrađenih rješenja,²⁴ pa tako i te građevine unatoč primjeni detalja različitog stilskog porijekla iz dalekih vremenskih epoha postaju po svim estetskim normama izvanredno dobro usklađena djela. Crkva sv. Spiridona u Skradinu među njima zacijelo ima prvenstvo.

9. Crkva sv. Spiridona, pogled na istočni dio podkupolnog prostora / Church of St. Spiridon, view of the eastern part of crossing

10. Crkva sv. Spiridona, vodoravni presjek / Church of St. Spiridon, longitudinal section

11. Crkva sv. Spiridona, portal / Church of St. Spiridon, portal

Strogost plana, jasnoća i čistoća pročelja, pomalo hladan dojam dobro osvijetljene unutrašnjosti zbog velikih i praznih zidova, koji nije mogao umanjiti ni veliki ikonostas, govore ipak u prilog svojevrsne neprikladnosti zapadnih arhitektonskih tekovina u pravoslavnoj crkvi. Ukrašavanje enterijera crkve sv. Spiridona također se držalo moderniteta. Zidovi su bili bojani, dekorirani ukrasom u obliku kvadratnih pločica raspoređenih po potrbušjima lukova, slikanim vinjetama i pozlaćenim rubovima na stranicama tambura, kao i trakama po uzdužnim zidovima. Ikonostasna konstrukcija također je izvedena mješavinom stilova, neogotike, neoromanike i neoklasicizma, a u likovnom smislu predstavlja originalno rješenje na koje su ipak postavljene ikone potekle sa ikonostasa istoimene starije crkve.²⁵

Akcentuacija masa građevine dvostrano je raspodijeljena; na istočni, kupolni dio s blago istaknutim bočnim prostorima i na zapadni trakt istaknut parom zvonika. Uvažavajući spomenute osobine može se zaključiti da skradinska crkva sadržava karakteristike *Rundbogenstila* bar onoliko koliko i bizantske. Na utjecaj *rundbogen* arhitekture podsjeća monumetalna masa zatvorene fasade romaničkog porijekla, dok u obliku tlocrta, rješenju kupole koja istovremeno baštini i zapadnjačka srednjovjekovna obilježja, podržava bizantski koncept, uz, istina, izostanak polikromije fasada.²⁶

Koncepcija započeta s crkvom Rođenja Bogorodice u Bilišanima (1860.), pa potom nastavljena crkvom Bogorodičinog Pokrova u Kninu (1866.), s hramom sv. Spiridona u Skradinu dostigla je izražajni i estetski vrhunac. Od tada se u arhitekturi pravoslavnih crkava sjeverne Dalmacije prestaje koketirati sa zapadnim neostilovima, neogotikom posebno, i takva se, dosljedno upotrijebljena rješenja, nadalje neće susretati. Takva rješenja prisutna su na zvoniku crkve Pokrova Bogorodice u Kninu,²⁷ jedinstvene neogotičke konstrukcije i oblika koji zazivaju sjevernjačke izvore, dok je onaj u Bilišanima nešto manji, s lođom na sve četiri strane otvorenom polukružnim lukovima i izrazito šiljatom piramidom. Zanimljivo, nedaleko crkve Bogorodičinog Pokrova nalazi se samostanska franjevačka crkva sv. Ante podignuta svega nekoliko godina prije 1862. sa stilski pročišćenijim rješenjem zvonika, blago zakrivljene visoke piramide i fjalama na uglovima kvadratne osnove. Nadalje, na zapadnom krilu kompleksa manastira Krupe čitava fasada je ispunjena u prizemlju okulusima, a prvi i drugi kat dugačkim nizom šiljatim lukom završenih prozorskih otvora. Ista shema primijenjena je i na ulaznim vratima manastira kao i na zapadnom ulazu u samu manastirsku crkvu. Neogotika, koliko je iz objavljenih radova poznato, nije bila posebno učestala niti na suvremenim katoličkim sakralnim objektima, pritom iz analize izuzimamo kapele i monumentalne grobnice. Razvoj, barem što se tiče gradskih pravoslavnih crkava razlikova se od *rundbogenskih* oblika i struktura, u korist onih hramova koji preferiraju centralni

plan tlocrta s kupolom kao glavnim akcentom, polukružne završetke otvora i organsko shvaćanje prostora, svakako u neposrednijem odnosu unutrašnjosti i vanjštine, plašta i enterijera. Nakon dvadesetogodišnjeg trajanja takav arhitektonski trend u hodu je nadomješten novim, izvornom konceptu bizantske crkve primjerenijim arhitektonskim obrascem, premda je i on sam, svojevremeno, u sakralnoj arhitekturi Zapada nosio i neka specifična obilježja bizantinizma. Mogućnost da je na tim građevinama implementiran već razrađen arhitektonski obrazac potekao iz šireg kruga austrijskog imperija, posebno današnje sjeverne Italije, zbog pomanjkanja literature i terenskog iskustva dosada nije mogla biti ispitana. Taj dosljedno novi koncept u arhitekturi pravoslavnih Srba Dalmacije, po akademskim korijenima i realizaciji veoma blizak nacionalnom stilu u matičnoj zemlji, u potpunosti ostvaruju crkve sv. Jovana u Benkovcu (1885.), sv. Ćirila i Metodija u Kistanjama (1888.), kao i crkva sv. Nikole u Kuli Atlagić (1893.).

BILJEŠKE

1 NIKODIM MILAŠ, *Documenta spectantia historiam orthodoxae diecesis Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum*, Jaderae, 1899., 335–349.

2 JOSIP ANTE SOLDI, »Skradin pod Venecijom«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33, Zadar, 1991., 131–183.

3 DUŠAN KAŠIĆ, *Svetli grobovi pravoslavnih Šibenčana*, Šibenik, 1975., 44–48. Škola je otvorena 15. rujna 1807. godine, a prvi učitelj bio je arhimandrit Matej Veja, dugogodišnji šibenski paroh, porijeklom Grk s Krfa, sudionik Sabora u Zadru iz 1808., ujedno i ikonopisac. *Il Regio dalmata*, 1806.–1810., pretisak, drugi svezak, godište 1807., n. 39, Zagreb–Zadar, 2007., 308–309. Nosila je naziv *Regia Scuolla Illirico-Greca*. Za vrijeme francuske uprave rad škole je obustavljen, ali je po Fundacionalnom štatutu iz 1868. škola dobila pravo javnosti i nastavila s radom sve do kraja prvog svjetskog rata kada su monetarne promjene obezvrijedile glavnice iz koje je bila financirana. O toj školi vidi i: DUŠAN BERIĆ, *Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412.–1921.)*, Split, 1964., 38.

4 NIKODIM MILAŠ (bilj. 1), 355–356.

5 LJUDEVIT KRMPOTIĆ, *Car Franjo I u Hrvatskoj*, Hannover–Čakovec, 2002., 163. Za grčkog popa car kaže da je pristojan i da ima pomoćnika. Treba znati da su još od polovice 18. stoljeća kapelani u Skradinu bili monasi iz bratstva manastira Krke. Dodaje, zatim, značajnu opasku: »Grčki trgovci su ovdje u većem broju i posjeduju sasvim zgodne kuće«.

6 WILKINSON JOHN GARDNER, *Dalmatia and Montenegro, with a journey to Mostar in Herzegovina and remarks on the Slavonic nations; the history of Dalmatia and Ragusa; the Uskoks etc.* I, London, 1848., 192, boravio je u Skradinu gdje »polovina stanovnika pripada Grčkoj crkvi«; također, *Šematizam pravoslavne eparhije dalmatinske za 1854.*, 21, po kojem je grad Skradin brojao 128 duša u 40 domova, a skradinskoj parohiji pored samog grada pripadala su sela Nos Kalik i Skradinsko Polje (Pavasovići) s ukupno 416 vjernih.

7 Skradinska stara crkva, dovršena 1754., prva je crkva posvećena tom patronu na istočnoj obali Jadrana. Kult sv. Spiridona, potekao s Krfa, rasprostranjen je širom Mediterana, čitavom mletačkom kulturnom i političkom sferom. Krajem 18. stoljeća proširen je na kontinent izgradnjom barokne crkve u Petrinji. MARKO MILJANOVIĆ, »Crkva sv. Spiridona u Petrinji«, *Zbornik za likovne umjetnosti Matice srpske*, 20, Novi Sad, 1984., 237–260, dok je u svakom pogledu vrhunac dosegnut podizanjem crkve sv. Spiridona u Trstu 1864. godine, DEJAN MEDAKOVIĆ – GIORGIO MILOSEVICH, *I Serbi nella storia di Trieste*, Belgrado, 1987.

8 Državni arhiv Zadar (DAZ), *Inventar pokretnog i nepokretnog imanja svih dalmatinskih parohija iz 1872.-1899. g.*, sv. 261, unutar kojega je opširan *Inventar pokretnog imanja parohijalne crkve sv. Oca Spiridona u Skradinu ustrojen pri predaji parohije skradinske od visokoprečasnog protoprezvitera Damjana Dobrote 1888 god. Jereju Simeonu Petranoviću*. Zanimljivo, za staru crkvu, obnovljenu 1754., kaže se da je u ruševnom stanju i da vrijedi svega 300 forinti. Nova crkva je u istom spisu procijenjena na 20000 forinti.

9 *Glasnik pravoslavne dalmatinsko-istrijske eparhije*, god. III, br. 2 (1895.) Zadar, 119. (Sava Barbić) Prilog za nabavku zvona dali su Lazar Knežević iz Skradina i Konstantin Vučković iz Splita.

10 DAZ, *Izvodi materijalnog poslovanja parohija*, 1860.-1901., sv. 82. Kao predsjednik tutorstva spominje se Teodor Sinobad, onaj isti kome će Josip Slade uputiti trebovnik. Koliko je samo na cijeni bio posao protomajstora, govori za tu poziciju određeni iznos od 200 forinti, dok je, recimo, godišnja plaća tadašnjeg skradinskog paroha Jovana Javora iznosila 120 forinti.

11 Te i narednih godina, a postoji *Dodatak rashoda za 1868. godinu*, koji je također potpisao paroh Jovan Javor, vidi se još jedna manja isplata nadgledniku radova, od 24 forinte, i izvjesnom Orlandiniju »dug za bjeli kamen« od 40 forinti.

12 U spomenutom *Glasniku* (bilj. 9), 118-119, navodi se da su »opštestvo« i crkva za gradnju skradinskog hrama izdvojili 20000 forinti, a s još 3000 for. zahvaljujući uspješnoj intervenciji krčkog arhimandrita Jeroteja Kovačevića, tada zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču, iz privatne kase intervenirao je sam car. Posebno se ističe neispunjeno obećanje namjesnika Mamule čiji doprinosi nisu bili onoliki koliko je prethodno sam bio obećao.

13 *Isto*.

14 DAZ, *Izvodi materijalnog poslovanja parohija 1860.-1901.*, sv. 82.

15 *Isto*. Ovo ime paroh nekad piše Fistić nekad Fistik, pa je moguće da se radi o potomku krfskog slikara Dimitrija Fistovi(ć)kija, sahranjenog na skradinskom pravoslavnom groblju uz crkvu sv. Petke. I u šibenskom groblju uz crkvu sv. Spasa nalazi se porodična grobnica Nikole Dimitrija Fistovikija, Makedonca iz Moskopolja, DUŠAN KAŠIĆ (bilj. 3), 40.

16 Čoke su kristali velikih lusterata kakvi su se nekad široko koristili u velikim gradskim crkvama.

17 CVITO FISKOVIĆ, »O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vechietiju u Splitu«, *Kulturna baština*, 17, Split, 1987., 61. Autor crkvu sv. Spiridona u Skradinu smatra primjerom eklekticizma, ne pojašnjavajući detaljnije na što se to odnosi, a u radu *Arhitekt Josip Slade*, Trogir, 1987., 33, ponavlja se sličnom izjavom i nešto podrobnijim podacima, pored ostalog i onim da je Slade trebovnik uputio Todi Sinobadu, uz to i iscrtao pojedine dijelove građevine. Govori, također, kako »prema bilješki splitskog pisca Duje Srečka Karamana čini se da je ta crkva sagrađena po nacrtu dra Emila Vechietija«. *Isto.*, 33. Iz te bilješke proističe kako mu je pripisano mnoštvo crkva po Dalmaciji i Boki Kotorskoj, ali se dalje od toga u analizi stvaralaštva ovoga nekad priznatog umjetnika nije išlo. Neka na ovom mjestu bude spomenuto da je arhitekt Josip Slade napravio i predračun troškova za izgradnju crkve Blagovijesti u Dubrovniku čiji je arhitekt dokazano bio Emil Vechietti. BRANKO ČOLOVIĆ, »Arhitektura pravoslavne crkve Blagovijesti Presvete Bogorodice u Dubrovniku«, *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske*, 37, Novi Sad, 2009., 254.

18 Stilom, ali i mjerama više nego slična rješenja kupole i otvora imale su prvobitna crkva Bogorodičinog Pokrova u Kninu, Rodenja Bogorodice u Bilišanima Gornjim kao i crkva sv. Marije u Benkovcu.

19 DAZ, *Inventar pokretnog i nepokretnog imanja*, sv. 261. Inventar nepokretnog imanja parohijalne crkve svt. oca Spiridona u Skradinu 30. januara 1894., gdje doslovno stoji: »Zvonika su dva na licu crkve od bjeloga kamena tesanoga, u gotičkom stilu; dovršena su god 1893, u istima broj 6 zvona.« Premda u *Glasniku*, 1895., 119, pisac Sava Barbić, tadašnji paroh bibrirski, govori da su još 1892. »podignuta na novom hramu dva zvonika.« Također kaže da je radnja vrlo lijepa. Dodatnu vrijednost iskazu daju i čisto estetske ocjene, posebno one u vezi s definiranjem stila, što posredno govori o stupnju upućenosti u materiju, odnosno obrazovanju onovremenog svećenstva. Mišljenje tadašnjeg paroha ne dijeli MILAN RADEKA, »Prilozi o spomenicima kulture

kod Srba u Sjevernoj Dalmaciji«, *ALMANAH Srbi i Pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb 1971., 169, koji za crkvu sv. Spiridona kaže: »Ima i stilski neobična, ona austrijska polugotika u Skradinu, crkva s dva zvonika, ubačena u front visokih primorskih kuća monotone uske čaršijske ulice.«

20 BRANKO ČOLOVIĆ, »Kameni natpisi na pravoslavnim crkvama i kapelama Dalmatinske eparhije«, *Srbsko-dalmatinski magazin*, Split, 2007., 125-126. Sva je prilika da je namjerno otučenim slovima natpisa u neko doba zapravo iskazan svojevrsni *damnatio memoriae* spram tadašnjeg vladara.

21 Za ovu pretpostavku isključivi dokaz su strukturalne i stilske bliskosti samih građevina. Drugo, kako kroničar (GERASIM PETRANOVIĆ, »Crkve u novie vreme podignute ili ponovljene u pravosl. Epar. Dalmatin«, *Srbsko dalmatinski magazin*, Zadar, 1867., 145), bilježi izvjesnog Lukinija u svojstvu glavnog inženjera kninske crkve, očito je gradnju ove crkve u potpunosti pratilo odgovarajuće tijelo Namjesništva, a za vjerovati je, barem na osnovi dosadašnjih spoznaja, da Vecchietti, bez obzira što u tehničkom i estetskom smislu podražava ideje i rješenja primjenjivana u Građevinskoj sekciji, ipak sa svojim položajem ostaje izvan te sheme. Njegovo ime ne susrećemo na obrascima kojima je, u to vrijeme, Namjesništvo znalo prpratiti svaku izgradnju ili obnovu, crkvenog ili nekog od pratećih objekata.

22 MARIJA STAGLIČIĆ, »Neostilska arhitektura u zadarskoj regiji«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25 (1985.), Split, 246-248. Ta crkva je podignuta u periodu 1863.-1864., i, nažalost, do temelja srušena 1991. godine.

23 CVITO FISKOVIĆ, »Tri ikone u Splitu«, *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske*, 11, Novi Sad, 1975., 243.

24 Poprilično unificirana idejna rješenja nisu bila nikakva posebnost rada u tijelima kakvo je bilo Namjesništvo. Primjere takve prakse pratimo i u nešto ranijim vremenima na teritoriju Vojne krajine, ĐURĐICA CVITANOVIĆ, »Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini«, *Vojna krajina-historiografske rasprave*, Zagreb, 1984., 411-429, a kako je i Dalmacija od 1849. bila direktni carski protektorat, vrlo vjerojatno se radilo po već uveliko iskušanim uzusima.

25 MILORAD SAVIĆ, *Slikarstvo u srpskim crkvama sjeverne Dalmacije od kraja XIV do početka XX vijeka*, Beograd, 2000., 241-242, kazuje da su se u crkvenoj arhivi, kojoj sada nema nikakva traga, nalazili planovi, odnosno predloženi nacrti za ikonostas i kor crkve. Kako se čini, niti po jednom od njih nije izvedeno konačno rješenje. Inače, u čitavoj dalmatinskoj eparhiji skradinska crkvena općina, a posebno ova crkva, gdje su se većim dijelom i nalazile, ima bez premca najbogatiju zbirku ikona nastajalih od 15. do 20. vijeka. *Isto.*, *Srpske crkve u Skradinu i njihove ikone*, Srpska Zora, 7, Knin, 1993.

26 ALEKSANDAR KADIJEVIĆ, *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina XIX - sredina XX veka)*, Beograd, 2007., 70.

27 Crkva je srušena savezničkim bombardiranjem Knina 1944. i nije obnavljana u nekadašnjim oblicima. Nova građevina, čiji je arhitekt Dragomir Tadić, dovršena je 1971. godine.

Summary

Branko Čolović

The Architecture of the Church of St Spyridon in Skradin

The construction of the new Church of St Spyridon in Skradin, initiated in 1863, lasted for the whole three decades and ended with the completion of façade belfries; despite this fact, the church still maintained its structural and stylistic harmony. The limited available space of the urban grid defined its orientation, and partly also the appearance of the church positioned perpendicularly against the main city street. Its spatial conception and façade organization clearly indicate the models and origins of certain solutions. Its ground plan, a combination of single-nave and cross-planned church types, suggests a compromise between the Byzantine and Western styles, which is even more evident in the exterior. The masonry technique, the articulation of walls, accentuated pilasters and the use of cornices, lesenes and specific forms of openings (oculi and rose windows) indicate a pronounced influence of medieval European styles, especially Romanesque and Gothic. The presence of Neo-style elements is equally confirmed in the interior. The representative domed twin belfries, completed only in 1893 along with the tripartite Neo-Gothic main portal, became the aesthetic focus of the entire church. The walls were extremely well built in white stone from Korčula, and along with the dome represent the most important architectural accent of the whole structure. The octagonal dome, like the semi-dome penetrated by oculi, presents the religious and aesthetic emblem of the church. The church structure draws its concept from medieval models, but more directly also from the solutions ideated by the Public Construction section of the Dalmatian Directorate, characteristic for a whole group of Dalmatian monuments contemporarily built for both Roman Catholic and Orthodox Church. The author argues that the architectural complex of the Church of St Spyridon in Skradin shares numerous common features with the Church of the Nativity of the Holy Virgin in Bilišane, and somewhat smaller affinities are found with the Church of the Intercession of the Holy Virgin in Knin, as well as with the original Church of St Mary in Benkovac. Based on relatively reliable historical data, but also on obvious stylistic similarities, the churches in Skradin and Bilišani can be attributed to the same author, the Split architect Emil Vecchetti. In one phase of his career he obviously employed such syncretic approach, completely acceptable to his Orthodox patrons, which enabled him to design extraordinary works such as the church in Dubrovnik and the new Church of St Spyridon in Skradin.